

смыслообразующих факторов делинквентного поведения подростков// Психолог. журн.- Т.17.- 1996.- № 5 - С.76-89. 6. Назаретян А.П. Политическая психология: предмет, концептуальные основания, задачи// Обществ.науки и современность.- 1998.- № 1.- С.154-162. 7. Нравственная философия и религиоведение // Под ред. Ю.В. Крянева, М.В. Кольчиной . - М.: Изд-во МАН, 1992.- 63 с. 8. Пасхавер О. Україна на сьогодні: міждисциплінарний семінар ім. І.Лисяка-Рудницького // Дух: літера.-К., 1998.-№ 3-4. -с. 8-11. 9. Петренко В.Ф., Митина О.В. Отношение граждан России к реформам и типология политических установок// Психолог. журн.- Т. 18.-1997.- № 5.-С.31-61. 10. Социальные отклонения // Под ред. В.Н.Кудрявцева. - М.: Юрид. лит., 1989. - 368с. 11. Франселла Ф., Баннистер Д. Новый метод исследования личности: Руководство по репертуарным личностным методикам.-М.: Прогресс, 1987.-236 с. 12.Хэтгерс У. Экономика и моральные ценности // Обществ.науки и современность.- 1998.- № 4. - С.41-48. 13. Цыпин В. Церковное право. - М.: МФТИ, 1996 - 442 с. 14.Шкуркин А.М. Феномен труда: синергетический взгляд // Обществ.науки и современность.- 1998.- № 1. - С.122-131. 15. Щедровицкий Г.П. Принципы и общая схема методологической организации системно-структурных исследований и разработок // Избр. труды.- М.: Школа Культурной политики, 1995.-С.88-114.

В.В.Гелина
д-р юрид. наук

ПОПЕРЕДЖЕННЯ ЗЛОЧИННОСТІ В УКРАЇНІ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

Злочин так само вічний, як смерть і хвороба,
покарання ніколи не щезне, заходи попередження
ніколи не переможуть злочинності,
точно так само, як найбільший розвиток гігієни
ніколи не переможе смерті і хвороб.

Франц фон Ліст

На перший погляд, думка Ф.Ліста, яка була з прикрістю висловлена ним у Лейпцігській доповіді понад 100 років тому (4), лишає людство оптимістичної перспективи позбавитися від цього страшного лиха або якось звнизити і пом'якшити його і робити усі наші зусилля по попередженню злочинності марними, ілюзійними. Дійсно, злочинність - складне, багатоліке соціальне явище, причини й умови якого зв'язані з недосконалістю, пороками суспільства і здатністю його формувати законопакірну людину. Признання факту «довічності» злочинності, простеження її світової стрімкої динаміки, констатація погіршення її

кримінологічних якісних показників ще не означають, що вона абсолютно автономна і не піддається соціальному контролю. На протязі століть людство за допомогою науки подолало багато хвороб, деякі з них як епідемії, вже не існують. Досить успішно воно подовжує життя людей як шляхом підвищення їх адаптаційних можливостей, так і усуненням шкідливих умов оточуючого середовища. Але поки що людство не ставить перед собою завдання взагалі подолати смерть і супутні їй хвороби. Реальна мета - віддалити смерть, використовуючи існуючі заходи і засоби (5, с. ХУ, ХУІ). Це, мабуть, небездоганне порівняння смерть, хвороб і злочинності все ж наводить на думку, що останню треба сприймати як край негативне, небажане, часом суперечне здоровому глузду явище, яке за своєю природою і походженням є все ж закономірним продуктом суспільства. На цю закономірність, як свідчать зарубіжний і вітчизняний досвіди, суспільство може позитивно впливати. Саме цього висновку дійшли експерти ООН ще 20 років тому. На їх думку, суспільство без злочинності може існувати лише у теорії, утопічній і фантастичній літературі, що підтверджується історією людства. Ступінь толерантності суспільства до злочинності залежить від багатьох чинників. Але недостатня увага до проблеми злочинності і невміння тісно пов'язувати її з більш широкими національними завданнями сприяють її зростанню, яке може серйозно підірвати зусилля, спрямовані на досягнення національних ідей і забезпечення добробуту народу (6, с. 41). Експерти ніби дивились у майбутнє України. Криміногенна ситуація, що склалася в Україні, стала характеристикою стану суспільства, суттєвим дестабілізатором суспільного життя. Неодноразово підкреслювалось і підкреслюється у пресі, виступах Президента України Л. Д. Кучми, народних депутатів, офіційних документах, що розбалансованість і криза в економіці, спад виробництва, безробіття, прогресуюче зростання цін призвели до падіння життєвого рівня більшості населення і як наслідок - втягнення у злочинну діяльність значної її частини. Спад виробництва і пов'язане з ним зростання безробіття, занепад моралі, недоступно високі ціни багатьох форм дозвілля, скорочення кількості спортивних клубів, шкіл, гуртків, молодіжних таборів, майже відверта пропаганда порнографії, жорстокості та насильства, кулачного права, глуму над людиною, тінізація і криміналізація економіки, розпад системи державних і громадських інститутів попередження правопорушень та інші негативні процеси зумовили стрімке зростання крадіжок, грабежів, розбійних нападів, шахрайства, вимагання, шантажу, вбивств. Скоєння корисливих і корисливо-насильницьких злочинів усе частіше поєднується з використанням холодної і вогнепальної зброї. Правоохоронні органи констатують, що все більше вбивств, особливо на замовлення, вчиняються

за корисливими мотивами, в громадських місцях і засобами, небезпечними для життя багатьох осіб, під час бандитських нападів, у складі організованих угруповань тощо. Смерть «за преїскурантом» і викрадення людей з мотивів їх кримінальної, підприємницької, політичної, іншої громадської діяльності стають звичайним явищем. Громадяни України, отримавши відповідно до Загальної декларації прав людини (п'ятдесятиріччя якої відзначає прогресивне людство) і Конституції України набір свобод, прав і можливостей, опинилися перед фактом повної незахищеності свого життя, здоров'я, свободи, честі, майна, діяльності. Деструктивність злочинності, яка раніше була так би мовити «гуманнішою», різко погіршила соціально-психологічний клімат у суспільстві, досягла страх перед нею і тому викликає справедливе обурення, тривогу і зневіру громадян у здатність органів влади забезпечити правопорядок у країні.

Разом з тим маються і певні зміни характеристики злочинності на краще. За три останні роки динаміка злочинності і окремих її проявів суттєво знизилася. Якщо у 1995 р. було зареєстровано понад 640 тис. злочинів, то у 1996 р. - 617,3 тис., в 1997 р. - 589,2 тис., а в 1998 р. - біля 576,0 тис.

Враховуючи методики реєстрації правоохоронними органами злочинів, можна було б узяти під сумнів загальне зниження злочинності в країні. Як пише російський кримінолог В.В. Лунєєв, правоохоронні органи, не маючи реальних можливостей (через об'єктивні та суб'єктивні обставини) здійснювати більш-менш повний контроль за злочинністю, суттєво розширюють «регульовану» реєстрацію злочинів (5, с. 128). Але цього не скажеш про структуру і динаміку сучасної злочинності в Україні. Звичайно, «керування» рівнем злочинності має місце, однак у порівнянні з 1996 р. у 1997 р. зменшився рівень убивств (на 7,5%), тяжких тілесних ушкоджень (на 9,8%), згвалтувань (на 13,8%), розбоїв (на 0,6%), грабежів (на 9,9%), крадіжок державного (на 16,6%) і приватного майна (на 10,4%), ДТП із смертельними наслідками (на 7,6%) та ін. (3, с. 2, 3). Чіткі тенденції до зниження загальної злочинності відзначаються в низці регіонів, областей, міст, зокрема в Львівській, Миколаївській, Житомирській, Сумській, м. Києві. Майже на 15% зменшилася злочинність у громадських місцях. Серйозні зрушення в цьому напрямку мають місце в Луганській, Харківській, Київській та Дніпропетровській областях (2, с. 25). Зазначене, на думку колишнього Голови Координаційного комітету по боротьбі з корупцією й організованою злочинністю В.В. Дурдинця, свідчить, що зміни на краще в криміногенній ситуації можна спостерігати там, де проблеми боротьби зі злочинністю вирішуються конкретно, комплексно і системно, де вони стали предметом постійної уваги місцевих органів влади.

правоохоронців...» (2, с.25).

Отже, злочинність можна з успіхом контролювати і попереджувати, якщо протипоставити їй організовану протидію. Цілком зрозуміло, що для боротьби зі злочинністю недостатньо одних лише заходів кримінально-правового характеру. З огляду на важливість і необхідність удосконалення останніх очевидно, що вони мають обмежений вплив, бо взагалі не торкаються тих масштабних явищ і обставин, які породжують злочини. Кримінальне покарання у вигляді позбавлення волі відіграє не стільки позитивну, скільки негативну роль у долі засуджених. Суспільство незрідка назавжди відторгає від себе цю частину громадян. Виникло (ще з давніх часів) розуміння того, що для більш-менш ефективної боротьби зі злочинністю і тими явищами, які її детермінують, потрібні не тільки кримінально-правові, але ж й попереджувальні заходи (так зване загальносоціальне попередження), тобто сукупність різноманітних видів діяльності у правовій державі, спрямованих на поступове вдосконалення суспільних відносин з метою обмеження або навіть усунення (на різних рівнях людського буття) тих негативних явищ, що породжують злочинність.

Загальносоціальне попередження - це такі продумані економічні, соціальні, політичні, ідеологічні, культурно-виховні, організаційно-управлінські, технічні, технологічні та інші за характером і природою реформування заходи, які обов'язково повинна враховувати і здійснювати держава з метою послаблення деструктивних проявів у суспільстві і посилення стимулюючих його чинників. Тільки такі заходи здатні сформулювати цивільне суспільство, яке є основою правової держави, і позитивно вплинути на стан злочинності. Недарма той же Ф.Ліст казав, що «найкраща кримінальна політика - це найкраща соціальна політика».

Таким чином, загальносоціальне попередження злочинності - не паралельні соціальній політиці заходи, а її ефект. У залежності від цієї політики він може бути позитивним чи негативним. Суспільство, держава, органи влади й управління повинні зрозуміти ці положення кримінологічної науки. Треба ще раз рішуче підкреслити, що без здійснення у державі належної соціальної політики усунути (або хоч серйозно послабити) кримінологічний стан у суспільстві неможливо. Це все одне, що боротися, як образно висловився російський кримінолог Орехов В.В., з комарами без впливу на болото.

Але необхідну соціальну політику неможна здійснити (не дасть злочинність!) без спеціальних заходів її попередження і боротьби з нею.

Спеціальне (або спеціально-кримінологічне) попередження - це конкретна системна протидія саме злочинності, змістом якої є різноманітна робота держави і її інститутів, пов'язана з усуненням причин та умов, що

безпосередньо породжують окремі види злочинів, а також недопущення їх скоєння на різних стадіях злочинної поведінки, тобто на стадіях виникнення наміру на вчинення злочину, приготування до нього і замах на злочин. Спеціально-кримінологічне попередження злочинів є загальною назвою сукупності відомих і здійснюваних у країні конкретних заходів одноразового чи тривалого характеру, різноманітних за своєю спеціалізацією, оперативністю, професійністю, масштабністю, суб'єктами, криміногенними явищами, можливостями, засобами досягнення цілей, які провадяться різними органами, установами, підприємствами, фірмами, громадськими організаціями, громадянами - спрямовані на скорочення кількості злочинних проявів, послаблення криміногенної ситуації в країні, недопущення скоєння вже початих злочинів, обмеження, а при можливості й усунення тих чинників, що детермінують злочинність.

Спеціально-кримінологічне попередження злочинів – не випадковий набір, а комплекс науково обґрунтованих, практично необхідних заходів, які плануються, реально здійснюються і спрямовані саме на недопущення потенційних злочинів на різних етапах їх кримінального формування. Злочинна поведінка має свій початок, розвиток і закінчення. Тому і складовими напрямками практичної діяльності по спеціальному попередженню злочинності є такі:

1. Профілактика злочинів, тобто діяльність на випередження виникнення криміногенно небезпечних явищ, їх обмеження, а якщо можливо, то й усунення (наприклад, на індивідуальному рівні) і створення достатнього захисту і безпеки особи та матеріальних об'єктів і цінностей від злочинних посягань. У виступі Президента України Л.Д.Кучми на засіданні Координаційного комітету боротьби з корупцією й організованою злочинністю 16 лютого 1998 р. було зазначено: «На моє тверде переконання, головний корінь зла у тому, що державні органи загалом і правоохоронні зокрема здебільшого працюють не на випередження, а навздогін ситуації, у порядку вимушеного реагування на її зміни» (8, с.4).

2. Запобігання злочинам, що складається із сукупності оперативно-розвідувальних, правових, виховних та інших заходів, спрямованих на окремі групи й конкретні особи, які виношують злочинні наміри, замислюють організацію та вчинення злочинів і позитивно сприймають злочинний спосіб життя. Мета запобігання – дискредитувати злочинну поведінку, добитися добровільної відмови від злочинної мотивації або продовження злочинної діяльності.

3. Припинення злочинів – оперативна діяльність по фізичному припиненню розпочатих злочинів (1).

Треба наголосити, що робота за цими напрямками взагалі провадиться

але значно відстає від нагальних потреб практики боротьби зі злочинністю.

Кількісній та якісній різноманітності криміногенних наслідків "кризових процесів", які обумовлюють ескалацію злочинності в Україні, має бути протиставлений забезпечений ресурсами комплекс заходів, які спрямовані на випередження виникнення криміногенних явищ, їх обмеження, усунення, надійний захист особи та соціально-матеріальних благ від злочинних посягань, активне запобігання та припинення злочинів, своєчасне їх виявлення, розслідування і невідворотність покарання.

Соціально-конструктивною і демократичною у правовій державі формою організованої протидії злочинності є спеціальні комплексні програми по боротьбі зі злочинністю. Програми (різні за назвою) – це реальний шлях до підвищення ефективності практики боротьби зі злочинністю, поворот від пасивного, оборонного до активного випереджального реагування на майбутню вірогідну сучасну злочинність з урахуванням світового досвіду, можливостей і засобів як держави в цілому, так і окремих регіонів, областей, міст, сіл. Програми «координують» діяльність суб'єктів щодо посилення боротьби зі злочинністю, спрямовують їх зусилля на вирішенні найбільш актуальних завдань. Основною метою сучасного планування і реалізації програм боротьби зі злочинністю повинна бути її стабілізація, поступове кількісне зниження і якісна зміна її суспільної небезпеки.

Необхідною умовою впровадження державних програм у життя, посилення боротьби зі злочинністю її затвердження у вигляді закону. Цей закон, як свідчить зарубіжний досвід (наприклад, США, Голландія), за своєю силою поступається лише Конституції держави і приводиться в дію всім державним механізмом (9, с. 70).

Перший досвід створення і реалізації програм боротьби зі злочинністю в Україні – Закон України «Про державну програму боротьби зі злочинністю на 1993-1996 роки» від 25 червня 1993 р., «Комплексна цільова програма боротьби зі злочинністю на 1996-2000 роки» і «Національна програма боротьби з корупцією», які були введені в дію Указами Президента України від 17 вересня 1996 р. і 10 квітня 1997 р., - викликає двояке ставлення до них. З одного боку, ці програми є вагомим внеском у розвиток кримінологічної політики в державі, а з другого – помітна їх структурна і змістова недосконалість (відсутні випереджальна профілактична спрямованість, яскраво виражено «силовий» характер багатьох заходів, їх декларативність, слабке інформаційно-аналітичне і ресурсне забезпечення тощо). Між тим за останні роки в деяких країнах СНД були розроблені більш досконалі, на наш погляд, аналогічні програми. Так, постановою Уряду РФ від 17 травня 1996 р. № 600 була затверджена Федеральна цільова

програма посилення боротьби зі злочинністю на 1996-1997 рр. (7, с.4-6), яка, правда, теж має свої недоліки і поки що скромні результати. Але треба визнати, що злочинність повсюдно, в усьому світі важко піддається соціальному контролю і все більш стає головною проблемою прийдешнього ХХІ ст.

Гострі потреби практики підштовхують науковців і практиків до творчого пошуку адекватної сучасній злочинності та її багатоліким проявам моделі державної програми попередження, контролю і боротьби зі злочинністю на подальші роки.

На наш погляд, Закон про державну програму попередження контролю та боротьби зі злочинністю являє собою великий за обсягом документ, який складається з трьох частин, відповідних до них розділів і статей.

Першою частиною програми повинні бути «Невідкладні заходи попередження та боротьби зі злочинністю». Ці заходи потрібні для вирішення нагальних потреб практики боротьби зі злочинністю, «шокового» впливу на більш вагомі, актуальні її прояви. Вони включають як організаційно-управлінські, так і заходи боротьби з конкретними видами злочинів, розраховані на швидку і рішучу протидію злочинності і мають адресну спрямованість. Шляхом їх реалізації через деякий певний час вони себе вичерпують (наприклад, прийняття актуальних законодавчих актів, створення підрозділів чи нових органів тощо).

Друга частина програми - «Попередження злочинності і посилення боротьби з нею» - складається з таких розділів, як «Виховання людини», «Загальносоціальне попередження», «Спеціальне попередження злочинності», «Контроль за злочинністю», «Заходи посилення боротьби зі злочинністю», «Залучення громадськості до попередження та боротьби зі злочинністю», «Координація діяльності по попередженню та боротьбі зі злочинністю».

В основі попередження злочинності лежить удосконалення методів виховання людини. Це самий довготривалий і важкий, але й самий надійний спосіб попередження злочинності. Самовиховання, сім'я, колектив, суспільство і держава повинні створювати єдину виховну систему.

Загальносоціальне попередження як розділ програми здійснюється заради зменшення суспільного протиріччя, криміногенного протистояння різних верств населення, зменшення соціальної дезорганізації і людської деструктивності.

Соціальне попередження злочинності об'єднує такі попереджувальні заходи, як профілактика злочинності (зменшення практичних можливостей учинення злочинів, своєчасне втручання у кризові ситуації, виховно-попереджувальна та інформаційна робота з населенням, надання допомоги

жертвам), припинення злочинності, самозахист людини, лікування осіб, хвороби яких можуть привести до скоєння злочинів (суспільно-небезпечних дій).

Контроль за злочинністю - постійне спостереження її тенденцій, окремих проявів, а також наукове та інше ресурсне забезпечення, протидії їй. Він охоплює інформаційно-аналітичну діяльність щодо злочинності, кримінологічний прогноз її стану, визначення і програмування стратегічних напрямів протидії їй, законотворчість у цій сфері, організацію та розвиток наукових досліджень попередження боротьби з нею.

Боротьба зі злочинністю - це вже постзлочинна правоохоронна діяльність, яка включає «каральні» і посткримінальні заходи щодо боротьби з нею та її детермінантами.

Системність здійснення заходів попередження та боротьби зі злочинністю передбачає активну участь членів суспільства у цій сфері, оскільки без такої участі неможливо створити ефективну систему протидії.

Заходи розділу «Координація діяльності по попередженню та боротьбі зі злочинністю» спрямовані на вдосконалення форм і методів координації та аналізу ефективності цих заходів.

Третя частина програми - цільове програмування. Складовими елементами державних програм є більш вузькі підпрограми, які націлені на негативні явища і відповідні види злочинів, що існують у суспільстві або поява яких прогнозується (насильницька, економічна, корупційна, корисливо-насильницька, рецидивна злочинність, злочинність неповнолітніх, криміналізація економіки, банківської системи тощо).

Програма передбачає по кожному розділу і статтях виконавців, фінансування, терміни виконання запланованих заходів.

Отже, щоб не перетворитися у злочинне суспільство, людство повинно встановити жорсткий контроль над цим явищем. Іншого шляху, окрім ретельного і завчасного планування попередження, контролю і боротьби зі злочинністю, доки що не існує.

Список літератури: 1. Голина В.В. Кримінологическая профилактика, предотвращение и пресечение преступлений: Учеб.пособие.- К.: НМК ВО, 1989. 2. Дурдинец В. Боротьба із злочинністю має бути всеохоплюючою й ефективною // Право України, - 1998. - № 1. 3. Експрес-інформація. МВД України. Про стан злочинності на території України за 12 місяців 1997 року. - К.: Управління оперативної інформації, 1998. 4. Лист Ф. Преступление как социально-патологическое явление / Пер. с нем. - СПб, 1900. 5. Лунеев Преступность XX века. Мировые, региональные и российские тенденции. Мировой кримінологический анализ.- М.: Норма, 1997. 6. Предупреждение преступности и борьба с ней: Доповідь Генерального секретаря на XXXII сесії Генеральної Асамблеї

ООН. А/32/199, 1997. - 28 окт. - С.41. 7.Российская газета, - 1996. - 24-25 июля. 8.Так далі тривати не може: Виступ Президента України Л.Д.Кучми на засіданні Координаційного комітету боротьби з корупцією й організованою злочинністю 16 лютого 1998 р. // Уряд. кур'єр. - № 33-34. - 1998. - 19 лют. 9.Уголовное право: Общая часть. Особенная часть: Курс лекций: Лекция 15: Уголовное право зарубежных государств: Разработка и реализация программы борьбы с преступностью за рубежом / Под. ред. проф.А.Н.Игнатова, проф. П.Г.Пономарева.- М.: ИНФРА. М-Норма, 1997.

А.Ф. Степанюк,
канд. юрид. наук

ПРИНЦИП ЗАКОННОСТИ В ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ОРГАНОВ И УЧРЕЖДЕНИЙ ИСПОЛНЕНИЯ НАКАЗАНИЙ

Принцип законности является руководящим требованием в деятельности всех государственных органов и учреждений. Деятельность же органов и учреждений исполнения наказаний является одним из видов государственной деятельности. Поэтому общие принципиальные условия деятельности этих органов и учреждений основываются на требованиях, началах, характерных практически для всех видов государственной деятельности. Следовательно, принцип законности распространяется и на деятельность рассматриваемых органов и учреждений, не являясь вместе с тем специфическим принципом только уголовно-исполнительной деятельности. Однако данное обстоятельство вряд ли может служить серьезным препятствием для того, чтобы принцип законности рассматривать как один из принципов деятельности органов и учреждений исполнения наказаний (далее ОУИН). Тем более, что законность как принцип уголовно-исполнительного права, уголовно-исполнительного законодательства и как принцип деятельности ОУИН отражен в п. 14 ст. 92 Конституции Украины, где сказано, что исключительно законами Украины определяется деятельность органов и учреждений исполнения наказаний. Следовательно, только закон - акт Верховной Рады как единственного органа законодательной власти является источником нормативного регулирования деятельности ОУИН. Деятельность ОУИН, порядок исполнения и отбывания наказаний регулируются в первую очередь законом. Поскольку исполнение наказаний представляет собой урегулированную законом деятельность администрации ОУИН, из этого следует, что исполнительная деятельность требует строгого соблюдения законодательства администрацией ОУИН.